

*Abdulla Qodiriy ve Özbek Romanının Doğuşu**

Abdulla Qodiriy and the Birth of Uzbek Novel

Aziz MERHAN**

Özet

Çarlık Rusyasının Türkistan'ı işgali devrinde, özellikle 1910'dan sonraki yıllarda varlık göstermeye başlayan türlerden biri romandır. Kısa hikâyeler için kullanıldığı için önce kavram, 1920'li yıllarda ise Abdulla Qodiriy'nin tarihsel romanlarıyla tür olarak Özbeklerin yaşamına girer. Bundan dolayı 44 yıl gibi kısa bir ömür yaşamış olan Qodiriy, bu türün Özbekistan'daki öncüsü kabul edilmekte, onun etkisi günümüzde bile genç kuşakları roman yazmaya teşvik etmektedir.

Anahtar Kelimeler

Abdulla Qodiriy, Roman, Tarihsel Roman, Özbek Romanı, Özbek Edebiyatı

Abstract

Novel is one of the types that started to stand out especially in the years after 1910 during the period of the occupation of Turkestan by Tsardom Russia. Firstly, it was just a term as it was used for short stories but in 1920's it became a part of Uzbeks' life as a literary type thanks to the historical novels of Abdulla Qodiriy. For this reason, Qodiriy, who lived a short life of 44 years, is considered as the pioneer of this type in Uzbekstan and today his impact still encourages young generations to write novels.

Key Words

Abdulla Qodiriy, Novel, Historical Novel, Uzbek Novel, Uzbek Literature

* Bu çalışma TÜBİTAK (SOBAG) destekli projeme dayanmaktadır.

** Arş. Gör. Dr., Dumlupınar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Kendisinin “Gerçek yazar olmak için yaşamı her yönüyle öğrenmek, bunun için onun her alanından haberdar olmak gerek.” (1969: 210) sözüyle özetlenebilecek yazarlık felsefesine sahip olan Abdulla Qodiriy Özbek romanının doğuşunu sağlamış ilk modern romancıdır. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte kabul gören yaygın görüşe göre o, 10 Nisan 1894 tarihinde Taşkent’te bağıcılıkla uğraşan bir ailenin son çocuğu olarak dünyaya gelir. Ailedeki yoksulluktan dolayı okula ancak 9-10 gibi ileri sayılabilecek yaşta gidebilir. Aynı sıkıntıdan dolayı eğitimine 12 yaşında ara verip zengin bir adamın yanında çalışmaya başlar. Ticaretle uğraşan bu zengin adam, ticari ilişkilerini arttırmak amacıyla Rusça okuyup yazabilen birisine gereksinim duyduğundan Abdulla’yı Mahalli Rus Okuluna (Russko-tuzemnaya-şkola) gönderir. Abdulla 1912 yılında başarıyla mezun olduğu okulda öğrendiği Rusça sayesinde Rus ve dünya klasik eserleriyle tanışma fırsatını yakalamıştır. Bu kazanımın, edebî kişiliğinin oluşumunda olumlu etkisi olduğu inkâr edilemez. Okul yaşamından sonra 1912-1915 yılları arasında bir tüccarın dükkânında çalıştığı üç yıllık süre zarfında Tatarların çıkardığı gazeteleri okuma, dükkâna gelen şair, yazar, gazeteci ve aydınlarla da tanışma fırsatını yakalar. Şiir ve hikâye yazma merakını bu fırsatlar sayesinde elde ettiğini söylemek yanlış olmaz. 1915 yılında gittiği medresede Arap ve Fars dilleri ile İslam bilimlerini öğrenen yazar, 1917 Ekim devriminden sonra gerek işçi organizasyonlarında gerekse basımevinde etkin bir rol üstlenir. Ayrıca 1924 yılında gazetecilikteki bilgi ve becerilerini arttırmak amacıyla gittiği Moskova’da bir yıl kaldıktan sonra Taşkent’e geri döner. Bir yıllık süre zarfında Rus ve dünya edebiyatının önemli eserlerini okuma ve inceleme fırsatı yanında Özbek gazeteleri için makale yazmaya da devam eder. Basımevindeki faaliyetlerinden ve çıkarmaya başladığı *Muştum* (Yumruk) adlı satirik mizah dergisinden dolayı çok istemesine rağmen Moskova’ya geri dönemez. Bu arada 1922’den itibaren tefrika halinde yayımladığı *Ūtkan kunlar* (Geçmiş Günler) romanını yeniden gözden geçirdikten sonra 1926 yılında kitap formunda yayımlar. Aynı yıl içinde çeşitli dergi ve gazetelerde *Kalvak Maxzumning xotira daftaridan* (Anlayışsız Maxzum’un hatıra defterinden) ve *Toşpülod tacang nima deydi?* (Sinirli Toşpülod ne diyor?) yergi hikâyeleri yanında bir çok makalesi, yergi yazıları çıkar. Dergi ve gazetelerdeki yazılarında sadece zenginleri, din adamlarını yermekle yetinmeyip aynı zamanda yeni sistemin uygulayıcılarını da hedef tahatasına koymaktan çekinmez. Nitekim 1926 yılında *Muştum* dergisinin 3. (27)

sayısında *Ovsar* (Serseri) imzasıyla basılan *Yiğindi gaplar*¹ (Yığıntı sözler) başlıklı yergi makalesinde (1995: 186-189) Özbekistan Komünist Partisi Sekreteri *Akmal Ikromov* (1898-1938) ile Yürütme Komitesi Başkanı *Yūldoş Oxunboboyev*'i (1885-1943) "tenkit ve tahkir" ettiği gerekçesiyle 1926 yılında tutuklanır, iki yıllığına hapis cezasına çarptırılmasına rağmen aynı yıl içinde üç dört ay sonra başkan *Oxunboboyev*'in de girişimi ile serbest bırakılır. Serbest kaldıktan sonra artık dergi ve gazete yazıları yazmayan Qodiriy, bunun yerine ikinci romanı *Mehrobdan Çayon*'ı (Mihraptaki Akrep) yazmaya başlar. Komünist Partisi Merkez Komitesinin 23 Nisan 1932 tarihli Sovyetler Birliğindeki bütün edebiyat teşkilatları kapatılarak yerine Sovyet Yazarlar Birliğinin kurulması gerektiği kararı doğrultusunda yeni Özbekistan Yazarlar Birliğinin kurulması hazırlıklarını sürdüren komitede görev alır, birliğin 1934 yılında kurulmasıyla üye olduktan hemen sonra yönetim kurulu tarafından yazarlar delegasyonunda Moskova'ya ve Kazan'a Sovyet Yazarlarının Birinci Genel Kongresine gönderilir. Yine yönetim kurulu tarafından köy yaşamıyla ilgili *Obid ketmon* (Çapa Obid) adlı uzun hikâyesini yazması için gereken destek sunulur (Normatov 1995: 52). Bütün bu gelişmeler dışında geçimini sağlamak ve ailesine bakmak amacıyla çeviriler de yapar. 1936-1939 yılları arasında Sovyetler Birliğinin genelinde yürütülen "büyük temizlik" operasyonundan Qodiriy de rejime karşı olmaktan suçlu(!) bulunur. Özellikle devlet arşivlerinin açıldığı 1990'lı yıllarda ele geçirilen belgelere göre Qodiriy karşıdevrimci ve milliyetçi *Milliy ittihad*² (Millî Birlik) teşkilatının bir üyesi olmak ve uzun yıllar Sovyet yönetimine ve Komünist Partisine karşı savaşmak ve karşı propaganda yapmak suçlamalarıyla karşı karşıya kalır. Kendisine yönetilen suçlamaların çoğunu kabul etmesine rağmen söz konusu teşkilata üye olmadığını ısrarla vurgular. 31 Aralık 1937'de hapse atılan yazar, dokuz aylık hapis hanesindeki sorgu ve işkenceden sonra devrim karşıtı olduğu gerekçesiyle 4 Ekim 1938'de Taşkent'te gizlice öldürülür. Bu belgelerden ayrıca yazarın mahkemesinin, kurşunlanarak öldürülmesinden bir gün sonra 5 Ekim 1938 tarihinde Taşkent'te yapıldığı anlaşılmaktadır. Uzun yıllar eserleri zararlı(!) diye imha edilmekle kalmaz, onun romanlarına sahip olanlar da 18 yıl boyunca (1938-1956) korku ve endişeden dolayı onları yok etmek zorunda kalmıştır. Özbekistan'daki kütüphanelerde de onun eserlerine uzun süre rastlanamamıştır. Yazarın büyük oğlu Habibulla da karşıdevrimci bir teşkilatın lideri olmak, babasının kitaplarını bulundurmamak ve Sovyet yönetimini devirme girişimi-

¹ Yazarın oğlu Habibulla'nın verdiği bilgiye göre (2005: 67) derginin 2. sayısı.

² İttihad ve Terakki Cemiyetinin bir uzantısı olan *Milliy ittihad* (Millî Birlik) 1920'li yıllarda, önce bu isimle daha sonra *Milliy Istiqlol* (Millî İstiklal) adıyla Sovyetleşirmeye karşı 1930 yılına dek faaliyet yürüten, milliyetçi anlayışı benimsemiş gizli bir teşkilattir.

minde bulunmak bahaneleriyle 1945-1955 yıllarını kuzey Ural toplama kampında geçirmek zorunda kalmıştır. Bundan daha ilginç, oğul Habibulla toplama kampında babasının romanlarını okudukları veya evlerinde bulduklarını için mahkum olanlarla karşılaşmıştır (2005: 370-388). En nihayetinde yazar, Komünist Partisinin XX. Kongresinden sonra 9 Ekim 1956 tarihinde aklanarak şerefi geri verilir ve romanları sansürlenerek de olsa basılmaya başlar.

Bu yaşam öyküsünün başlangıcından önceki yıllarda yazarın memleketi Türkistan, 19. yüzyılın ikinci yarısından (1867 yılından) itibaren Çarlık Rusyasının sömürgesi durumuna gelmişti. Sömürgecilik, beraberinde işgal ile birlikte yeni tartışmalar da getirir. Bu tartışmalardan biri sömürgecinin dilinin öğrenilip öğrenilmemesi gerektiği hususunda yürütülür. Karşı çıkanlar çok olmasına rağmen yerli yazarlardan bazıları Rus dilinin öğrenilmesi gerektiği bilinciyle Rusça eserlerden kendi dillerine çeviriler yaparlar. Çeviri yoluyla yeni bir edebiyat ve kültür kendini göstermeye başlar. Bunda kuşkusuz 1870'den başlayarak Taşkent'te Rus ve Sart³ dilleriyle çıkarılan ve 47 yıl gibi uzun bir süre yayımlanan *Turkiston viloyatining gazetisi*⁴ (Türkistan ülkesinin gazetesi) önemli bir görev üstlenir. Türkistan basını gerek çeviriler gerekse yerli yazarların yazma çalışmaları sayesinde sadece gazete ve dergi yoluyla değil, aynı zamanda yeni edebî türler aracılığıyla da halka ulaşmaya çalışır. Yeni gelen edebî türlerden önemlisi olan roman Özbek edebiyatında ilk kez cedit (yenilik) edebiyatının Sovyetler devrindeki ilk temsilcilerinden Hamza Hakimzoda Niyoziy (1889-1929) tarafından *Haqiqat kimda* (Hakikat kimde, 1908), *Yangi saodat yoxud milliy roman* (Yeni saadet yahut millî roman, 1915) ve *Uçraşuv* (Karşılaşma, 1916) adlı eserleri için kullanılmıştır. Ayrıca yazarın *Qizil gul, sariq gul* (Kırmızı gül, sarı gül) seçme eserinin sonunda sunulan listede şairin *Turmuş aççiği – milliy roman* (Yaşam acısı – millî roman) adlı bir eserinden söz edilmesine (Mirvaliyev 1969: 60) rağmen böyle bir eser günümüze kadar bulunamamıştır. Bundan başka Mirmuhsin Şermuhamedov Fikriy'nin (1895-1929) 1914 yılında *Turkiston viloyatining gazetisi*'nde (sy. 75-79) yayımlattığı *Befarzand Oçildiboy* (Çocuksuz Oçildiboy) ile Abdulla Qodiriy'nin *Cuvonboz* (Oğlancısı, 1915) kısa hikâyeleri Hamza'nın "roman" diye nitelendirilen eserlerinden farklı değildir. Gerek ha-

³ Çarlık Rusyasının egemenliği devrinde Türkistanlılar için Çağatay terimi gibi etnik terim olmayan Sart ibaresi ortaya atılmışsa da aşığılayıcı bulunduğundan pek tutmamış ve nihayet 1924 yılında kullanımdan kalkmıştır.

⁴ Rusçası *Turkestanskaya tuzemnaya gazeta* olan ve Özbek dilinde çıkarılmış ilk gazete olan bu gazete 1883 yılına değin Türkistan Valiliğinin *Turkestanskije vedomosti* (Türkistan haberleri) adlı Rus gazetesinin bir eki olarak yayınlanmaktaydı. 1917 yılına değin yayını sürdüren gazetenin başredaktörü 1883 yılının sonundan itibaren bir Rus misyoneri olan oryantalist Nikolay Petroviç Ostroumov (1864-1930) idi.

cim gerekse olay örgüsü bakımından bu eserleri hikâye olarak görmek gerektiğinden, roman türündeki ilk ürünler olarak kabul etmek olanaksızdır. Ancak roman diye sunulan bu hikâyeler bir yandan anlatı türünde yazılmış denemeler olmaları bakımından değerliken, diğer yandan roman ve hikâye türlerinin henüz birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılmadığını da göstermektedir. Özbek edebiyatında “roman” olarak görülen eserlerin aslında hikâye türünde yazılmış olmaları ve millî karakter taşımaları hususu Tanzimat edebiyatında görülen durumdan farklı değildir. Ayrıca dikkate değer bir başka husus Osmanlı devletinde geleneksel hikâyeden sıyrılıp modern romana geçiş 1870’li yıllarda olurken, bu durum Özbeklerde ancak 1905 yılından sonra gerçekleşmiştir.

Hamza, Mirmuhsin ve Abdulla Qodiriy gibi yazarların, kendi hikâyelerini “roman” diye sunmalarından, Batı edebiyatına özgü bir tür olan romanın, Özbek edebiyatında 20. yüzyılın başında önce terim, sonra içerik ve yapı olarak doğduğu sonucu çıkmaktadır. Oysa roman türündeki ilk örnekler daha sonra 1920’li yıllarda Abdulla Qodiriy’nin iki romanıyla görülür. Kendisinin ve Özbek edebiyatının ilk romanı olan *Ūtkan kunlar*, yazarına tanınmışlık payesini getiren tarihsel ve gerçekçi bir romandır. Hatta bu roman bütün Sovyetler Birliğinde tarihsel roman türünün ilki olarak bile kabul edilmektedir (Mirvaliyev 1969: 89). Üç ana bölümden oluşan romanda, Özbeklerin 19. yüzyılda hanlıklar devrindeki yakın tarihi ve Rusların Orta Asya’yı sömürgeleştirmeye başladıkları dönem anlatılmaktadır. İlk romanıyla yakaladığı büyük başarıdan sonra Qodiriy, yine tarihsel konuda olmak üzere 1926 yılında yazmaya başladığı *Mehrobdan çayon* başlıklı ikinci ve son romanını 1929 yılında yayımlar. Romanda 19. yüzyılda Hokand hanlığının son devrindeki Özbek halkının yaşamı konu olarak seçilmiş olup Hokand hanı Hudayar’ın hanlıktaki son yılları (1865-1875), hanlığın Ruslar tarafından işgal edilmesini hazırlayan nedenler işlenmiştir. İlk romandan farklı olarak bu romanda saraydaki entrikalar anlatılmakta ve kahramanların karakter özellikleri daha gerçekçi tasvir edilmektedir. Yazar, her iki tarihsel ve gerçekçi romanıyla hem Özbek diline ve düzyazısına azımsanmayacak katkılar sunmuş, hem de Özbek edebiyatında yeni romanların yazılmasına öncülük etmiştir. Onun romanlarının etkisinde, 1920’li yılların çok yönlü edebiyatçısı Abduhamid Sulaymon Çülpon (1897-1938) *Keça va kunduz* (Gece ve gündüz, 1936) ile büyük romancı Oybek (Musso Toşmuhammadügli, 1905-1968) Türkistan özgürlük tarihinin başlangıç noktası olan 1916 başkaldırısını ele aldığı *Qutluğ qon* (Kutlu kan, 1940) romanlarını kaleme alırlar.⁵ Sonraki yıllarda

⁵ Qodiriy’nin romanlarıyla bu romanlar arasındaki benzerlikler için bk. Bahodir Karim’in “Ta’sir va tasvir” makalesi (2003: 30-35).

bunları yeni romanlar izlemiştir. Özellikle Sovyet devri Özbek edebiyatının durgunluk dönemi olan 1960-1990 yılları arasında tarihsel roman yazımına ayrı bir önem verilmiştir. Bunun başarılı örnekleri Nazir Safarov'un (1905-1985) *Kürğan Keçirganlarim* (Görüp geçirdiklerim, 1968), *Navrüz* (Nevruz, 1973), Mirmuhsin Mirsaidov'un (doğ. 1921) *Me'mor* (Mimar, 1974), *Temur Malik* (Timur Melik, 1986); Odil Yoqubov'un (doğ. 1926) *Uluğbek xazinasi* (Uluğbek hazinesi, 1974), *Kühna dunyo* (Köhne dünya, 1982); Pirimqul Qodirov'un (doğ. 1928) *Yulduzli tunlar* (Yıldızlı geceler, 1978), *Humoyun va Akbar* (Hümayün ve Ekber, 1988), *Ona loçin vidosi*⁶ (Anne doğanın vedası, 2001) romanlarıdır. Bağımsızlık devrindeki tarihsel romanlar ise genelde millî nitelik taşımakta ve tarihle yüzleşme konularını içermektedir. Buna örnek olarak Naim Karimov'un (doğ. 1932) *Çülpon* (Çülpon, 2003); Erkin Samandar'in (doğ. 1935) *Tangri quduği* (Tanrı kuyusu); Sa'dulla Siyoyev'in (doğ. 1939) *Yassaviyning sünggi safari* (Yesevî'nin son yolculuğu, 1995), Muhammad Ali Ahmedov'un (doğ. 1942) iki ciltlik *Sarbadorlar* (Serbedarlar, 1989) ve *Uluğ saltanat* (Ulu saltanat, 2003); Asad Dilmurod (doğ. 1947) *Mahmud Terobiy* (Mahmud Terabi, 1998), Hayriddin Begmatov *Devona Maşrab* (Divâne Meşreb, 2005) romanları gösterilebilir. Durgunluk devrinde temelini Qodiriy'nin attığı tarihsel roman dışında genelde Sovyet ideolojisi, Sovyet insanının yaşam mücadelesi ve ruhsal durumu, kadınlar, işçiler, insan ilişkileri, insanların günlük yaşamdaki sıkıntıları gibi konularda onlarca roman yazılır. Devrin son yıllarında, özellikle 1980 yılından itibaren siyasal ve toplumsal değişimler görülmeye başlayınca roman türünde de Sovyet sistemine yönelik daha cesur eleştiriler getirilir. Bağımsızlığın elde edildiği 1990 yılından itibaren günümüze kadar Özbek romanında insan psikolojisi, insan ilişkileri başta olmak üzere diğer ulusların edebiyatlarında görülebilecek türlü türlü konular işlenmektedir.

Günden güne gelişen, farklı farklı temalara yönelen, nicelik ve nitelik bakımından gittikçe olgunlaşan modern Özbek romanı dünyaya gelişini Abdulla Qodiriy'e borçludur. O, Doğu – Batı kültür sentezi ile yoğrulan romanlarını yazarken hem dünya romancılığından yararlanmış, hem de Orta Asya İslam kültürü üzerinde gelişmiş olan halk ve klasik edebiyattaki yaratımları esin kaynağı almıştır. Nitekim bu esin kaynaklarından *Ravşan* (Revşen), *Alpomış* (Alpamış), *Orzigul* (Arzugül), *Şirin bilan Şakar* (Şirin ile Şeker), *Rustamxon* (Rüstem Han) gibi Özbek destanları ve *Farhod va Şirin* (Ferhat ve Şirin), *Tohir va Zuhra* (Tahir ve Zühre), *Layli va Macnun* (Leyla ve Mecnun) gibi Doğu kültürünün klasik aşk

⁶ Uluğbek ve Boysungur Mirzaların anneleri Gevherşad Begüm'e bağışlanan bu roman 2004 yılında *Gavharşod begim* adıyla yayımlandı.

hikâyeleri ile ahlak kitabı *Kelile ve Dimne* ve sözlü anlatım ürünü *Binbir Gece Masalları* gibi önemli yapıtlar hem yazarın romanlarının oluşumunda hem de Özbek romanının doğuşunda kaynak olmuştur. Ayrıca gerek yazarın kendini yetiştirmesinde gerekse Özbek romancılığının oluşumunda Nevâî'nin mesnevilerinin, Babür'ün anılarını içeren Babürnâmesinin, Muhammad Salih'in Şeybaninâmesinin etki ve katkıları küçümsenemez. Kuşkusuz yazarı besleyen sadece geleneksel halk anlatımları ve yazılı edebiyat değil, aynı zamanda hem Rus dili ve edebiyatı hem de başta Tatar, Azerbaycan ve Osmanlı başta olmak üzere Türk lehçeleri ve edebiyatları aracılığıyla Orta Asya'nın Türk halklarında kendi etkisini bulan Batı edebiyatıdır. Çok yönlü bu yararlanış, onun dünya edebiyatına giden yolda farklı kaynaklardan beslendiğini ve farklı yolları kullandığını göstermektedir. Özellikle klasik Rus edebiyatının önemli yazarlarının eserlerinden yararlanan Qodiriy, romanlarındaki karakterleri yaratmada ve onların psikolojilerini aktarmada Tolstoy (1828-1910) ve Dostoyevski (1821-1881) gibi Rus yazarlarından etkilendiği (Mirzayev 1984: 43), bununla yetinmeyerek bazı makalelerindeki bilgilerden Dante (1265-1321), Cervantes (1547-1616) ve Gogol (1809-1852) gibi dünyanın önde gelen yazarlarını okuduğu anlaşılmaktadır. Yine onun, Türk edebiyatının Yakup Kadri (Karaosmanoğlu 1889-1974), Falih Rıfkı (Atay 1894-1971), Ruşen Eşref (Ünaydın 1892-1959) ve Yahya Kemal (Beyatlı 1884-1958) gibi önemli yazarlarına ayrı değer verdiği ve Mısırlı yazar Corci Zeydan'dan (1861-1914) etkilendiği bilinmektedir. Hatta *Maorif va ũqituvcı* (Eğitim ve Öğretmen) dergisinde (1925/4) yayımlanmış *Turkiya matbuoti* (Türkiye basını) adlı makalesinde *Tanin* gazetesinin Avrupa hayranlığını karalar nitelikte "Bize Paris yaşamının kompartımanları değil, Refik Halid, Halide Edib, Yahya Kemal'in bugünkü yaşamı ve muhitinin yansıması olan eserleri gerektir." (Normatov 1995: 68-69) diyerek düşüncesini dile getirmektedir.⁷ O devirdeki yazarlarda olduğu gibi yazarımızda da, kendisinin kimi yazılarında dile getirmekten çekinmediği Rus, Tatar, Azerbaycan ve Osmanlı yazarlarının eserlerinin etkisi vardır. Ayrıca o, daha Bolşevik devrimi öncesinde Arap, Fars ve Rus dillerini öğrenme fırsatı bulduğundan, bu dillerle yazılmış yazıları ve eserleri okuduğundan Doğu edebiyatının klasik eserlerini çok iyi bilmekte, Sa'dî (öl. 1292) ve Fuzulî (öl. 1556) gibi ünlü şairlerin şiirlerinden alıntılar yapmaktadır. Roman türüyle tanışması bu etkinlikler sonucundadır. Kendisini "roman

⁷ Özbek Filologu Bahodir Karim yayım aşamasındaki çalışmasında (2006: 91-92) Normatov'un bu makaleyi Qodiriy'ye ait göstermesi düşüncesine katılmayarak "Vav" Arap harfli imzanın eleştirmen Vadud Mahmud'a ait olduğunu iddia etmektedir. Bunun için "vav" harfinin Vadud'un kısaltması, Vadud Mahmud'un aynı yıl (1925) içinde Moskova'da olması ve makalenin yayımlandığı derginin en faal yazarlarından biri olması kanıtları ileri sürmekte, ayrıca yazının üslup açısından da Qodiriy'nin üslubundan farklı olduğuna değinmektedir.

yazmaya heveslendiren" (1969: 193) Mısırlı yazar Corci Zeydan (1861-1914) sayesinde roman yazmaya başlaması, devrin eleştirmenlerinden Sotti Husayn (1907-1942) tarafından (1931: 102) "*yüzde yüz onun [Corci Zeydan'ın] etkisinde*" olarak görülmesi, gerçeği yansıtmamaktır. Romanlarında Özbek halkının gelenek, görenek ve tarihini anlatan yazar, genelde Batı tarzı roman formunda, ama kısmen de geleneksel Doğu destan formunda tarihsel romanlar kaleme alarak "millî" unsurlara önem vermiştir. Diğer yandan kahramanların ruhsal ve fiziksel durumlarına veya manzara tasvirlerine yer vererek romanını tarihsel yapıtın ötesine taşıyarak sanatsallığa başarıyla ulaştırabilmiştir. Özbekler için yazarın asıl değeri Özbek'e ait unsurları yansıtmada ortaya çıkmaktadır. Sovyet edebiyatının tarihsel romanlarının önemli yazarlarından biri olan Aleksey Tolstoy'un (1883-1945) onu Taşkent'te ziyaret etmesi başarıyla gelen ününü göstermektedir. Oğlu Habibulla'nın babası hakkındaki anılarına dayanan kitaptan (1985: 33-38) Aleksey Tolstoy'un Kazan Tatarlarından yazar Ismoil Obidov ile 1933 yılında Qodiriy ile görüştüğü anlaşılmaktadır. Habibulla'ya göre babası Rusça eserleri kendi ana dilindeki gibi hızlı okumasına, kalın kalın kitapları iki üç gün içinde okumasına rağmen Rus dilini o kadar düzgün konuşamadığından olsa gerek sözlerinden bazılarını Ismoil Obidov Rusçaya aktarırmış. Bu çevirilerden Habibulla'nın aklında kalanlardan "*Bizim şiiriyatımız yüzyıllardan beri biçimlenmiş, kendisine özgü anlatısı, yapısı, lirizmi, geleneği ile dünya edebiyatında önemli bir yer edinmiştir. Ancak nesrî real edebiyatımız henüz beşikte. Bu, bizde Ekimden [Ekim Devriminden] sonra doğdu. Bunu biz Batıdan öğrenmeye başladık...*" (1985: 35) ifadeleri yazarın düzyazı anlatımının doğuşuna bakış açısındaki nesnelliği göstermektedir. Bu buluşma Qodiriy'nin basın ve edebiyattaki etkinliğini, özellikle tarihsel romanları sayesinde Özbekistan sınırlarını aşan başarısını açıkça göstermektedir. Bu, sadece Doğulu bir yazarın başarısı değil, aynı zamanda dünya edebiyatında Özbek ve Doğu düzyazısı için büyük bir kazanımdır. Onun başarısını pekiştiren bir başka olay ise Rus Türkologu Kuzmiç Konstantin Yudahin'in (1890-1975) ziyareti ve 1927 yılında yayımlanan *Uzbeksko-russkiy slovar'* (Özbekçe-Rusça sözlük) çalışmasına *Ütkan kunlar* romanından da sözler almasıdır (Qodiriy 2005: 192).

Abdulla Qodiriy'nin romanları, gerek bilim adamlarının gerekse ünü ülkelerinin sınırlarının ötesine ulaşmış yabancı yazarların haklı övgüsünü kazanması boşuna değildir. Ünlü Kazak yazar Muxtor Avezov (1897-1961), yazarımızın romanlarını 1920'li yıllarda sanki düz sahrada birdenbire Pamir dağlarının ortaya çıkması gibi değerlendirirken, Doğubilimci Evgeniy Eduardoviç Bertels (1890-1957) onları bütün yapısıyla kendine özgü üslupta yazılmış Özbek romanları olarak görmekte ve dünyada Fransız, Rus, İngiliz, Alman ve Hint ro-

mançılığı olmak üzere beş tane ekolün olduğunu, bundan sonra Abdulla Qodiriy'nin yarattığı Özbek romancılık ekolüyle altıncısının ortaya çıktığını söylemektedir (Qodiriy 1986: 92-93). Bunlara benzer bir övgü Türkmen romancı Berdi Kerboboyev'den (1894-1974) "*Ben de Tolstoy'dan, Gorki'den, Şolohov'dan öğrenmeseydim, Tatar yazar İbrohimov'un 'Bizim günler'ini, 'Kazak kızı'mı, 'Derin kökler'ini ve Özbek yazar Abdulla Qodiriy'nin 'Ūtkan kunlar'ini, 'Mehrobdan çayon'mı okuyup, onları örnek almasaydım, 'Cesur adım'a başlayamazdım.*" sözleriyle gelirken, bir başka Türkmen yazar, Xidir Deryayev (1905-1988), yazarın romanlarından etkilendiğinden *Qismat* (Kısmet) romanını yazmaya başladığını söylemektedir. Ayrıca ünlü Tacik yazar Calol Ikromiy (1909-1993) onun eserlerini "*Ben Abdulla Qodiriy'nin eserlerini otuzlu yıllarda okumuş olmama rağmen onlardaki kahramanları şimdiye kadar unutamadım. Abdulla Qodiriy, kendisinin gayet kısa, ama derin lirizm ile yoğrulmuş cümleleri ile beni meftun edirdi. Onun eserlerindeki her bir detay, kendisinde yüksek bir anlam taşımakta, mahir kuyumcu tarafından işlenmiş bir nesne gibi parlamakta.*" ifadeleriyle övmektedir (Qodiriy 1986: 164). Bütün bu görüşlerden Qodiriy'nin tarihsel roman türünün başarılı yazarlarından biri olarak Orta Asya'daki yazarlar üzerinde etkisi uzun süre kalacak bir iz bıraktığı sonucu çıkarılabileceği gibi güç bir devirde Batı romancılığı tarzındaki romanlarıyla Doğu edebiyatına paha biçilmez bir hisse kattığı yargısına da varılabilir. Nitekim ilk romanını yayımladığı yıllarda Orta Asya halkları arasındaki farklılıkların uçurum şeklinde olmadığından o, hangi derecede Özbek yazarı ise o derecede Türkmen yazarı, Kazak yazarı, Kırgız yazarı, hatta dili başka olan Tacik yazarı da sayılmaktadır (Qüşconov 1977: 85). Yine *Ūtkan kunlar* romanını yazmaya 1919 yılında başlayıp 1922 yılından itibaren yayınlatması göz önünde tutulursa, sadece Özbek edebiyatında değil, Orta Asya halklarının edebiyatında da tarihsel romancılığı başlatan yazar olmuştur.

44 yıla sığdırılmış bir ömürde önce cedit hareketinin yenilikçi düşüncelerinden, daha sonra Bolşevik devriminin getirdiği olumlu havadan yararlanan Abdulla Qodiriy hem hikâyelerinde ve yazılarında geçmişin geri kalmış, yeni sisteme uymayan taraflarını karalayarak yeniliğin savunucularından olmuş, hem de yazdığı tarihsel ve gerçekçi romanıyla Özbek edebiyatında roman türünün doğuşunu gerçekleştiren yazar olmuştur. Onun ideolojiden uzak her iki tarihsel romanı yeni kuşaklara esin kaynağı olmuştur. Özellikle 14 yıllık bağımsızlık devrinde önemi daha çok anlaşılmış, Özbeklerin "öz"lüklerini yeniden bulmalarını sağlamıştır. ©

KAYNAKLAR

- Hysejn, S[otti] (1931), *Ötkən kunlär*, Taşkent-Baku.
- Karim, Bahodir (2003), *Qodiriy qadri*, Toşkent.
- (2006), *Abdulla Qodiriy: tanqid, tahlil va talqin*, Toşkent (henüz yayımlanmamış çalışma).
- Kocaoğlu, Timur (1992), "Özbek Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, c. 3. Ankara: 756-768.
- Kuçkartay, İristay ve Aynur Öz (1999), "Özbek Edebiyatından Seçmeler III Abdullah Kadiriy (1894-1938)", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Güz 1999/8: 312-327.
- Mirvaliyev, Sobir (1969), *Üzbek romani. Canr manbalari va uning taşkil topişi*, Toşkent.
- Mirzayev, İbrohim (1984), "Abdulla Qodiriy va rus adabiyoti", *Üzbek tili va adabiyoti*, 4: 41-45.
- Normatov, Umarali (1995), *Qodiriy boşi (Abdulla Qodiriy hayoti va icodi haqida)*, Toşkent.
- Söylemez, Orhan (2003), "Türkiye Türkçesinde Özbek Tarihi Romanı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2003/21: 113-122.
- Qodiriy, Abdulla (1969), *Kiçik asarlar*, Toşkent.
- (1994), *Ütkan kunlar-Mehrobdan çayon: Rūmonlar*, Toşkent.
- (1995), *Tūla asarlar tüplami 1. Şe'rlar, hikoya va oçerklar, hacviyalar*, Toşkent.
- Qodiriy, Habibulla (1985), *Turmuş saboqlari (Xotira, hikoyalar va rivoyatlar)*, Toşkent.
- (1986), *Abdulla Qodiriy zamondoşlari xotirasida*, Toşkent.
- (2005), *Otamdan xotira*, Toşkent.
- Qüşconov, Matyoqub (1977), "İnqilob va adib", *Mohiyat va badiiyat (Adabiy-tanqidiy maqolalar)*, Toşkent: 57-94.